VIKIPEEDIA

Dakota keel

See artikkel ootab keeletoimetamist.
Kui oskad, siis palun aita artiklit keeleliselt parandada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Dakota_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Dakota keel on siuu keelkonda kuuluv keel, mida kõnelevad dakotad laial alal hajutatud reservaatides peamiselt Põhja-Dakotas ja Lõuna-Dakotas, aga ka Minnesotas, Nebraskas ja Kanadas.[1]

dakota keel (Dakhótiyapi)	
Kõneldakse	USA, Kanada
Kokku kõnelejaid	21 000
Keelesugulus	siuu keeled lääne-siuu keeled **dakota keel**
Keelekoodid	
ISO 639-2	dak
ISO 639-3	dak

Kõnelejate arv oli Ameerika Ühendriikides 2010. aasta rahvaloenduse järgi 18 800. Rääkijate arv kokku on umbes 21 000.[1]

Dakota keelel on kaks murret: idamurre (Santee, Sisseton) ja läänemurre (Yankton).

Dakota ja lakota keel on niivõrd sarnased, et enamik lingviste peavad neid ühe keele dialektideks, (samamoodi nagu on erinevused briti-inglise ja ameerika-inglise vahel). Hääldused esinevad mõned erinevused, kuid need on väga tavapärased ning Dakota ja Lakota indiaanlased saavad üldjuhul alati üksteisest aru.[2]

Paljud noored eelistavad rääkida inglise keelt või ei oska dakota keelt üldse.[1]

Paljud Siuu mehed peavad oskama kõneleda dakota keelt just rituaalide tõttu, mis toimivad nii noores eas kui ka hiljem.[3]

Sisukord

Arvsõnad

[4]

üks	kaks	kolm	neli	viis	kuus	seitse	kaheksa	üheksa	kümme
wanzi	nonpa	yamni	topa	zaptan	skape	sakowin	sahdogan	napcinwanka	wikcemna

Foneetika

Konsonandid

[5]

		Labiaalne (huulhäälik)	Dentaal/alveolaar (Hammashäälik/hambasombuhäälik)	Palataliseeritud	Velaar/uvulaar (pehme suulae häälik)	Kõri (kõrihäälikud)
Nasaalsed		**m** [m]	**n** [n]			
Sulghäälikud	**Aspireeritud**	**ph** [pʰ] **pȟ** [pˣ]	**th** [tʰ] **tȟ** [tˣ]	**čh** [tʃʰ]	**kh** [kʰ] **kȟ** [kˣ]	
	Helitud	**p** [p]	**t** [t]	**č** [tʃ]	**k** [k]	**’** [ʔ]
	Ejektiivsed	**p’** [pʔ]	**t’** [tʔ]	**č’** [tʃʔ]	**k’** [kʔ]	
	Helilised	**b** [b]	**d** [d]		**g** [g]	
Hõõrdhäälik, frikatiiv	**Helitud**		**s** [s]	**š** [ʃ]	**ȟ** [χ]	
	Ejektiivsed		**s’** [sʔ]	**š’** [ʃʔ]	**ȟ’** [χʔ]	
	helilised		**z** [z]	**ž** [ʒ]	**ğ** [ʁ]	

Vokaalid

[5] Dakota keeles on 5 mittenasaalset vokaali: /a e i o u/, ja kolm nasaalset vokaali: /aŋ iŋ uŋ/.

		Ees	Keskel	Taga
Kõrge	**Mittenasaalne**	i		u
	Nasaalne	iŋ		uŋ
Keskmine		e		o
Madal	**Mittenasaalne**		a	
	Nasaalne		aŋ	

Fonoloogia

Võimalikud dakota keele kaashäälikuühendid. Ida- ja läänemurre erinevad osaliselt kaashäälikuühendite poolest.

								Santee Sisseton	Yankton	Yanktona
b	**ȟ**	**k**	**m**	**p**	**s**	**š**	**t**	**h**	**g**	
bd	ȟč	kč	mn	pč	sč	šk	tk	hm	km	gm
	ȟd	kp		ps	sk	šd		hn	kn	gn
	ȟm	ks		pš	sd	šb		hd	kd	gd
	ȟn	kš		pt	sm	šn		hb	kb	gb
	ȟp	kt			sn	šp				
	ȟt				sp	št				
	ȟb				st	šb				
					sb					

Kaks dialekti erinevad üksteisest ka vähendusliite poolest.(-da Santees ja –na Yankton-Yanktonai ning Sisseton’is).

Morfoloogia

Dakota on aglutineeriv keel. Selle tunnusjoonteks on sufiksid, prefiksid ja infiksid. Sufiks -pi lisatakse verbile ja see tähistab elus subjekti mitmust.[6] Arvuühildumise reegli tõttu markeeritakse ainult elusaid objekte verbi prefiksi wicha- abil.[6] Ühtlasi puudub dakota keeles ka sooline eristus.

Näide –pi kasutamisest:

- ma-khata ‘ma olen kuum’(ma-kuum)

- khata-pi ‘nad on kuumad’ (0-kuum-mitmus.)

Näide wicha- kasutamisest :

- wa-kte ‘ma tapan ta’ (0-ma-tapma)
- wicha-wa-kte ‘ma tapan nad’(nemad-ma-tapma)

Infiksid on dakota keeles haruldased, kuid nad eksisteerivad kui lauses on öeldis mis nõuab kahte osapoolt. [6]

Näide[6]:

- 1. iye-checa ’meenutama’
- iye-ni-ma-checa ’ma meenutan sind’

- 2. iskola ‘olema lühike kui’
- i-ni-ma-skola ‘ma olen sama lühike nagu sina’

Süntaks

Dakota keeles on subjekt/objekt/verb (SOV) sõnajärg. Ühtlasi on sel keelel ka postpositsioone (tagasõnu).[6]

Näited

- 1. wichasta-g wax aksica-g kte
- (mees-DET karu-DET tapma)
- ‘mees tappis karu’

- 2. wax aksicas-g wichasta-g kte
- (karu-DET mees-DET tapma)
- ‘karu tappis mehe’

Dakota keeles on lauses kõige olulisemal kohal verb. Keeles on ka palju verbivorme, nad jaotuvad kaheks vastandavaks staatiliseks ja aktiivseks klassifikatsiooniks, kus aktiivsetel verbidel on veel alaliigitus: sihilised või sihitud verbid.[6]

Näited[6]

1. Staatilised:

- ma-khata ‘ma olen kuum’ (ma-kuum)
- ni-khata ‘sa oled kuum’ (sina-kuum)
- khata ‘ta on kuum’(0-kuum)

2. Aktiivsed sihitud verbid

- wa-hi ‘ma jõudsin’
- ya-hi ‘sa jõudsid’
- u-hi ‘me jõudsime’
- hi-pi ‘nad jõudsid

3. Aktiivsed sihilised verbid

- wa-kte ‘ma tapan ta’ (0-ma-tapma)
- wicha-wa-kte ‘ma tapan nad’ (nad-ma-tapma)
- wicha-ya-kte ‘sa tapad nad’(nad- sa-tapad)

Dakota keele fonoloogia, morfoloogia ja süntaks on väga keerulised. On ka palju üldreegleid, mis muutuvad järjest rohkem spetsiifilisemaks, mida lähedamalt neid uurida. Allikaid rohkem uurides muutuvad lause osad segasemaks ja keerulisemaks, kuna igal õpetlasel on mingis osas erinev arvamus keele põhilisest karakterist.

Kirjaviis

Dakota keel kasutab ladina kirjaviisi.[1] Keelel oli kunagi oma kirjasüsteem, mis oli esitatud piktograafia kujul.

Keelenäide

Ehanni, kangi kin zintkala ata ska heca. Nahan tatanka ob lila kolawicaye lo. Lakota kin tatanka wicakuwapi na wicaktepi iyutapi cannas, kangi kin u kte na tatanka kin iwahowicaye s'a.

Kaua aega tagasi oli vares totaalselt valge lind. Ta oli ka pühvli väga hea sõber. Vares hoiatas alati pühvlit, kui indiaanlased tahtsid pühvli kinni püüda ja ära tappa.

> *„Kuidas vares mustaks muutus“* [7]

Viited

1. Dakota (http://www.ethnologue.com/language/dak) Ethnologue
2. http://www.native-languages.org/dakota.htm
3. 'Encyclopedia of linguistics' Philipp Stranzy LK 253 – 254 (esimene osa)
4. http://www.native-languages.org/numbers/dakota_numbers.htm
5. http://www.omniglot.com/writing/sioux.htm
6. 'Theoretical issues in Dakota phonology and morphology.' Shaw, P.A.
7. The languages of the world ' Kenneth Katzner LK 264

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Dakota_keel&oldid=5565916"

Selle lehekülje viimane muutmine: 22:34, 27. veebruar 2020.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.